

Vliv klastrů na konkurenceschopnost podniků v České republice¹

Miroslav ŽIŽKA*

Influence of Industry Clusters on Competitiveness of Enterprises in the Czech Republic

Abstract

The article introduces cluster initiatives in the CR which were analyzed from the point of view of the industry development, financial health and the size structure of the participating companies. Pursuant to the analysis of the main characteristics of the industries, it was necessary to refuse the hypothesis that it is mainly the declining or stagnant industries that express interest in cluster establishing. The interest in cluster establishing is expressed across industries, regardless of their economic performance. The results of the financial analysis carried out by means of basic ratio indicators and the index of bankruptcy and solvency IN99 supported the hypothesis that it is mainly the economically weak companies or companies that do not bring any value to their shareholders that are interested to participate in clusters. An analysis of the size structure confirmed the hypothesis that it is especially the micro and small enterprises that are interested to participate in clusters.

Keywords: industry cluster, cluster initiative, innovation, competitiveness, small and medium-sized enterprises

JEL Classification: L22, L25, L26, L53

Úvod

Stat' se věnuje problému, zda klastry či klastrové iniciativy jsou tím správným nástrojem, který může pomoci zvýšit konkurenceschopnost podniků v podmínkách České republiky. Klastř může vzniknout v zásadě dvěma hlavními způsoby:

* Miroslav ŽIŽKA, Technická univerzita v Liberci, Hospodářská fakulta, Katedra podnikové ekonomiky, Voroněžská 13, 461 17 Liberec, Česká republika; e-mail: miroslav.zizka@tul.cz

¹ Stat' vznikla s podporou projektu Grantové agentury ČR č. 402/04/2009 *Specifikace zdravého malého a středního podnikání a jeho příspěvek ke zvyšování evropské konkurenceschopnosti*.

buď v důsledku přirozeného tržního vývoje, anebo na základě iniciativy určité, zpravidla vládní, instituce. Pokud je vznik klastru vyvolán určitou institucí, hovoří se o *klastrové iniciativě*. Vyjdeme-li z Porterovy definice klastru (viz dále), lze v České republice nalézt několik přirozených klastrů (např. bižuterní na Jablonecku, sklářský na Liberecku a Ústecku, automobilový ve středních Čechách apod.). Otázkou je, zda do tohoto přirozeného procesu propojování podniků a dalších organizací má nějakým způsobem zasahovat stát. Z toho důvodu se stát zaměřuje právě na klastrové iniciativy podporované státem. V programovacím období 2004 – 2006 byly v České republice v rámci Operačního programu Průmysl a podnikání (OPPP), podprogramu *Klastry* podporovány dva typy projektů:

- vyhledávání vhodných firem pro klastry, vyhodnocení životaschopnosti a přínosu klastrů (tzv. fáze mapování spojená se zakládáním klastrových iniciativ);
- zakládání a rozvoj klastrů.

Správce programu bylo Ministerstvo průmyslu a obchodu, implementační agenturou byla potom jeho příspěvková organizace – Agentura pro podporu podnikání a investic CzechInvest. V rámci uvedeného programu bylo do uzávěrky v říjnu 2006 podáno 85 projektů, z toho 51 projektu byla přiznána dotace. Celkový objem dotací činil 261,7 mil. Kč [17]. V novém programovacím období 2007 – 2013 budou klastry podporovány prostřednictvím Operačního programu Podnikání a inovace, podprogramu *Spolupráce*. Vyhlášení podprogramu se předpokládá v první polovině roku 2008.

Příspěvek vychází z vlastního výzkumu.² Na základě zkušeností z Libereckého kraje, kde o vznik klastrů projevil zájem především firmy ze stagnujících a upadajících odvětví (sklářský a textilní průmysl), byla formulována první hypotéza:

Zájem o vznik klastrů projevují spíše upadající či stagnující odvětví.

Cílem je ověřit, zda tento poznatek lze zobecnit pro celou ČR. Opět na základě vlastních zkušeností z Libereckého kraje, kde bylo zjištěno, že ekonomicky silné firmy prakticky nejevily zájem o vstup do sklářského klastru, byla ověřována následující hypotéza:

O účast v klastru mají zájem zejména ekonomicky slabší firmy.

Jelikož drobné a malé firmy patří k nejzranitelnějším na trhu, což je dáno jejich izolovaností a malou kapitálovou silou, lze předpokládat, že největší zájem o vstup do klastrů by měly projevat právě podniky této velikostní kategorie. Na základě této úvahy byla stanovena třetí hypotéza:

Zájem o členství v klastru projevují především malé a drobné podniky.

² Výzkum byl proveden v rámci řešení projektu Operačního programu Průmysl a podnikání č. 1.4 V/024 *Vstupní analýza pro vyhledávání vhodných firem pro sklářský klastr v Libereckém kraji (2005 – 2006)* a vychází z poznatků získaných při spoluřešení citovaného projektu Grantové agentury ČR č. 402/04/2009.

1. Současný stav řešené problematiky

Pojem *klastr* je spjat hlavně se jménem M. E. Portera a jeho knihou *Konkurenceschopnost národů* [10]. Porter zjistil, že firmy geograficky koncentrované v určité lokalitě a ve spřízněných odvětvích mají konkurenční výhodu, neboť sdílejí určité komponenty, které znázornil v modelu tzv. diamantu. Jde o základní zdroje konkurenceschopnosti firem a odvětví. Řadí se mezi ně podmínky vstupních faktorů, podmínky poptávky, uplatňovaná strategie firem, struktura a soupeření a existence spřízněných a podporujících odvětví.

Porter definoval klastry jako geografickou koncentraci propojených podniků a institucí v určité oblasti. Klastry zahrnují seskupení propojených průmyslových odvětví a jiných subjektů důležitých z hlediska konkurence, například dodavatele specializovaných vstupů, často rovněž distribuční kanály, zákazníky, výrobce komplementárních produktů a podniky poskytující znalosti a technologie. V mnoha klastrech jsou zapojeny státní a další instituce, jako například univerzity, úřady pro standardy, poskytovatelé odborných školení, obchodní asociace, kteří poskytují specializovanou školicí, vzdělávací, informační, výzkumnou a technickou podporu [11, s. 78].

Vedle pojmu klastr se lze v odborné literatuře setkat s termínem *klastrová iniciativa*. Klastrovou iniciativou se rozumí organizované úsilí (vlády, regionální samosprávy) zvyšující růst a konkurenceschopnost klastru v rámci regionu, zahrnující firmy v klastru, vládní instituce a výzkumnou komunitu [16, s. 31]. Výsledkem klastrové iniciativy je pak vznik nového klastru, nebo posílení klastru již existujícího. V praxi se však oba pojmy poměrně často zaměňují.

Problematika vytváření a fungování klastrů je obsažena v řadě publikací. Rozsáhlý průzkum týkající se mj. také klastrů byl publikován v *Globální zprávě konkurenceschopnosti 2003* vydané Světovým ekonomickým fórem [3]. Šetření bylo prováděno na vzorku 8 000 vedoucích firem v 101 zemích světa. Průzkum zahrnoval obecné otázky týkající se silných stránek klastrů pro rozvoj národních ekonomik a dále řadu detailnějších otázek zaměřených na různé aspekty klastrů. Další výzkum byl prováděn v rámci *Projektu mapování klastrů* [2] pod vedením Portera. Tento výzkum testoval dopad přítomnosti klastrů na úroveň mezd v regionech USA. Jeho zjištění potvrzují důležitou roli silných klastrů pro prosperitu regionů.

Měření výkonnosti klastrů, resp. klastrových iniciativ věnuje značnou pozornost *Zelená kniha*. Autoři vycházejí z šetření provedeném na vzorku 238 klastrových iniciativ v celém světě. Zjistili, že v případě více než 80 % klastrových iniciativ došlo k zvýšení jejich konkurenceschopnosti, zatímco pouze 4 % byla zcela neúspěšná a nevedla k pozitivní změně [16, s. 11 – 14].

O výhodách a úskalích sdružování firem v klastrech dále pojednávají D. L. Barkley a M. S. Henry z Clemson University v USA [1]. Citovaní autoři se rovněž zabývali otázkou, zda národní a místní autority dokáží správně zhodnotit

ekonomické procesy probíhající na regionální, národní i nadnárodní úrovni a tím i vymežit regionální konkurenční výhody a vytvořit programy podpory určitých odvětví. Ch. Ketels z Harvard Business School se zabýval dopady klastrů na efektivnost podnikání, inovace a růst jejich velikosti [5]. S. Rosenfeld z institutu Regional Technology Strategies v USA rozdělil přínosy klastru na tvrdé a měkké [12]. M. N. Murray a P. Dowell z Univerzity v Tennessee (USA) upozorňují na nebezpečí plynoucí z orientace klastru na specifický produktový mix [8].

První tým v ČR zabývající se otázkou klastrů vznikl na Vysoké škole báňské v Ostravě pod vedením K. Skokana na Katedře regionální ekonomiky Ekonomické fakulty. Jedním z prvních článků, který problematiku klastrů vysvětluje, byl příspěvek, který vznikl v rámci výzkumného záměru CEZ: J17/98:275100015 [14]. Výstupy z tohoto výzkumu se staly, navazující na poznatky M. E. Portera, podklady pro vznik podprogramu *Klastry* v rámci Operačního programu Průmysl a podnikání. V roce 2004 vydal K. Skokan knihu [15].

Další významný výzkumný tým v ČR se soustředil na Západočeské univerzitě v Plzni kolem E. Leedera, který velmi intenzívně pracuje na definování potřebných opatření pro vytvoření vhodných podmínek pro vznik klastrů. Navázal na zkušenosti v ČR a v příhraničním německém regionu Cham, přičemž své výzkumné aktivity ověřuje za podpory Krajského úřadu Plzeňského kraje [6].

2. Analýza vybraných klastrových iniciativ v České republice

Jak bylo uvedeno v úvodu, prostřednictvím Operačního programu Průmysl a podnikání bylo podpořeno 51 projektů. Většina projektů však skončila ve fázi mapování, klastrů bylo založeno prozatím 17 (viz [13, s. 182]). V dalším textu jsou uvedeny výsledky analýzy 12 klastrových iniciativ, které byly buď zakončeny vznikem klastru, nebo k němu v době zpracování analýzy (druhá polovina roku 2006) směřovaly. Jednalo se o následující klastrové iniciativy, resp. klastry (v dalším textu je pro zjednodušení používán pojem *klastr*):

- Klastr technických textilií – CLUTEX
- CGC – Czech Glass Cluster
- Moravskoslezský strojírenský klastr (MSSK)
- Klastr výrobců obalů OMNIPACK
- Klastrová iniciativa Water Treatment Alliance
- Klastr technické plasty – PLASTICOR
- Klastrová iniciativa pro založení elektrotechnického klastru v Pardubickém kraji
- Český klastr přípojných vozidel a nástaveb
- Klastrová iniciativa vodárenských technologií CEVTECH
- Dřevozpracující klastr Vysočina
- Klastr vodního hospodářství AQUARIUS
- Klastrová iniciativa BIOplast.

2.1. Analýza vývoje hlavních ukazatelů odvětví zastoupených v klastrech

V první fázi výzkumu byly mapovány převládající druhy činností dle klasifikace OKEČ (s přesností na třímístný kód) u jednotlivých členských firem v existujícím či potenciálním klastru. Zdroji dat byly seznamy členů jednotlivých klastrů a Registr ekonomických subjektů. Tímto způsobem byly zjištěny četnosti výskytu činností zastoupených v klastru. Činnost byla považována za významnou, jestliže byla zastoupena alespoň u čtvrtiny členů klastru. Předmětem analýzy byly pouze činnosti v oblasti průmyslu a stavebnictví, což vyplynulo z oborového zaměření jednotlivých klastrů.

Ve druhé fázi byly u takto vymezených odvětví analyzovány vývoje tržeb za prodej výrobků a služeb, účetní přidané hodnoty, počtu zaměstnaných osob a produktivity práce z účetní přidané hodnoty za období 2000 – 2004. Tyto odvětvové charakteristiky byly posléze srovnávány s hodnotami za celý zpracovatelský průmysl a stavebnictví. Výběr charakteristik byl ovlivněn dostupnou datovou základnou pro odvětví průmyslu na úrovni třímístných kódů OKEČ (odvětvová klasifikace ekonomických činností).

Údaje byly čerpány z publikací Panorama českého průmyslu 2005 [4] a Finanční analýza průmyslu a stavebnictví za rok 2005 [7], které obsahují v podmínkách ČR nejúplnější informace pro takto detailní úroveň odvětví. Zároveň je první uvedená publikace doporučována agenturou CzechInvest jako podkladový materiál při zpracování mapovacích studií klastrů.

Výsledky analýzy odpovídají na otázku, zda se odvětví, v nichž se formují klusty, vyvíjejí příznivěji, nebo naopak hůře než zpracovatelský průmysl a stavebnictví jako celek. Tato prvotní analýza ovšem nezjišťovala, zda se to týkalo i členů klastru. Nelze vyloučit situaci, kdy se produkční a ekonomické charakteristiky odvětví jako celku zhoršují, ale klastr je úspěšný, neboť sdružuje nejlepší firmy z daného odvětví, či opačně, ekonomická situace odvětví může být sice dobrá, ale v důsledku koncentrace neúspěšných firem v klastru bude jeho pozice slabá. Z toho důvodu je provedena v části 2.2 analýza finančního zdraví jednotlivých členů klastru.

V analyzovaných 12 klastrech byly zkoumány charakteristiky celkem 19 unikátních odvětví (viz tab. 1). Šest odvětví bylo zastoupeno vícekrát v různých klastrech. Stavebnictví (OKEČ 45) bylo ovšem hodnoceno jako celek, neboť se nepodařilo získat podrobnější údaje o dílčích pododvětvích. Za zkoumané období let 2000 – 2004 vzrostly tržby ve zpracovatelském průmyslu a stavebnictví (ve stálých cenách roku 2000) v průměru o 36,0 %. V případě šesti odvětví zastoupených v klastrech byl tento nárůst pomalejší (OKEČ 175, 203, 261, 281, 295, 45x) a v odvětví tkaní textilií (OKEČ 172) dokonce tržby ve stálých cenách

klesly. Účetní přidaná hodnota se zvýšila v celém zpracovatelském průmyslu a ve stavebnictví ve stejném období v průměru o 24,9 %. U tohoto ukazatele vykazala čtyři odvětví nižší nárůst (OKEČ 261, 281, 295, 45x) a jedno odvětví (opět OKEČ 172) pokles. Počet zaměstnanců ve zpracovatelském průmyslu a stavebnictví se za sledované období snížil o 2,0 %. Rychlejší pokles zaměstnanosti vykazalo sedm odvětví v klastrech (OKEČ 172, 175, 201, 261, 281, 295, 45x). Produktivita práce z účetní přidané hodnoty, která vyjadřuje efektivnost využití živé práce při výrobě, vzrostla v průmyslu a stavebnictví v daném období v průměru o 27,4 %. Pomalejší nárůst produktivity byl zjištěn u pěti odvětví (OKEČ 172, 281, 286, 292, 295).

Souhrnně lze konstatovat, že nejhorší charakteristiky vykazovala odvětví zastoupená v klastru technických textilií CLUTEX. Odvětví OKEČ 172 bylo absolutně nejhorší z hlediska vývoje tržeb, účetní přidané hodnoty i zaměstnanosti. Dle produktivity práce to bylo páté nejhorší odvětví, což odráží skutečnost, že textilní podniky byly nuceny drasticky snížit počet pracovníků ve snaze udržet se na trhu.

Druhé odvětví zastoupené v tomto klastru – OKEČ 175 – bylo na tom poněkud lépe, nicméně nárůst tržeb zde patřil rovněž k nejpomalejším a pokles počtu zaměstnanců byl druhý nejvyšší. Kladem u tohoto odvětví byl značný nárůst produktivity práce z účetní přidané hodnoty.

T a b u l k a 1

Přehled odvětví (dle kódů OKEČ) zastoupených v klastrech

Kód	Název odvětví
172	Tkaní textilií
175	Výroba ostatních textilních výrobků
201	Výroba pilařská a impregnace dřeva
203	Výroba stavebně truhlářská a tesařská
252	Výroba plastových výrobků
261	Výroba skla a skleněných výrobků
281	Výroba kovových konstrukcí a prefabrikátů
285	Povrchová úprava a zušlechťování kovů, všeobecné strojírenské činnosti
286	Výroba nožičských výrobků, nástrojů a železářských výrobků
291	Výroba a opravy strojů pro výrobu a využití mechanické energie kromě motorů
292	Výroba a opravy jiných strojů a zařízení pro všeobecné účely
295	Výroba a opravy ostatních účelových strojů
316	Výroba elektrických zařízení j. n.
321	Výroba elektronek a jiných elektronických součástek
342	Výroba karoserií pro motorová vozidla, výroba přívěsů a návěsů
343	Výroba dílů a příslušenství pro motorová vozidla a jejich motory
451	Příprava stavenišť
452	Pozemní a inženýrské stavebnictví
453	Stavební montážní práce

Pramen: Vlastní výzkum.

Další problematická odvětví se vyskytovala ve sklářském klastru, strojírenském klastru a u obou vodárenských klastrů (AQUARIUS, CEVTECH). Odvětví zastoupená v těchto klastrech se potýkala s poklesem zaměstnanosti a s pomalými tempy růstu tržeb a účetní přidané hodnoty. Ve strojírenství vykazovala tři ze čtyř zkoumaných odvětví i nízký nárůst produktivity práce.

Zbývajících sedm klastrů ovšem vykazovalo poměrně dobrou odvětvovou skladbu. V jednotlivých případech se sice vyskytovala i u těchto klastrů odvětví s některou podprůměrnou charakteristikou, avšak zároveň byla doplněna ostatními odvětvími s dobrou výkonností (např. v klastru přípojných vozidel a nástaveb mělo odvětví s OKEČ 286 podprůměrnou produktivitu práce, ale další odvětví – OKEČ 342 a 343 – naopak patřila k nejrychleji rostoucím oborům z hlediska vývoje tržeb, přidané hodnoty a produktivity práce).

Na závěr této části je proto *nutno odmítnout hypotézu, že zájem o vznik klastrů projevují spíše upadající či stagnující odvětví. Zájem o vznik klastrů je registrován napříč odvětvími bez ohledu na jejich ekonomickou výkonnost.*

2.2. Finanční analýza firem účastnících se klastrových iniciativ

Úkolem této podkapitoly je posoudit finanční zdraví firem, které jsou členy uvedených 12 klastrů. Teoreticky může totiž nastat situace, kdy klastry vznikají v úspěšných odvětvích, ale sdružují firmy ve špatné finanční situaci. Nelze vyloučit ani opačný stav, kdy klastry formující se v problematických odvětvích (textilní, sklářský průmysl) budou zahrnovat špičkové firmy s vysoce nadprůměrnými finančními charakteristikami. Pak se takový klaster může stát zárodkem excelence, který povede k záchraně upadajícího odvětví.

Hloubka provedené analýzy byla omezena dostupnými účetními daty. Rozbor byl ztížen skutečností, že řada českých společností, bohužel, nerespektuje zveřejňovací povinnost (dle §21a Zákona č. 563/1991 Sb., o účetnictví ve znění pozdějších předpisů), což má negativní vliv na vypovídací schopnost provedené finanční analýzy. Členská základna uvedených klastrů čítala 167 podnikatelských subjektů.

Z analýzy byly záměrně vyloučeny nepodnikatelské subjekty (univerzity, krajské úřady, sdružení obcí, příspěvkové organizace, zaměstnavatelské svazy). Základní údaje o struktuře majetku a finančních zdrojů, výnosech, nákladech a výsledku hospodaření se podařilo získat od 74 firem. Pět firem je účastníky dvou klastrů, při celkovém hodnocení finanční pozice firem byly započítány, samozřejmě, pouze jednou.

Podklady pro analýzu byly čerpány z obchodního věstníku, sbírky digitalizovaných listin v obchodním rejstříku, databáze I-POINT a výročních zpráv jednotlivých firem. Pokud není uvedeno jinak, účetní data pochází z roku 2004.

Analýza byla provedena dvoufázově. V první fázi byly vypočteny vybrané poměrové ukazatele (rentabilita aktiv ROA, rentabilita vlastního kapitálu ROE, rentabilita tržeb ROS, obrat celkových aktiv OCA, celková zadluženost CZ, koeficient zadluženosti D/E, ukazatel haléřové nákladovosti NV), které podávají základní obraz o finanční situaci firem v klastrech. Pro firmy, u nichž se podařilo získat podrobnější informace, byl ve druhé fázi stanoven bonitní index IN99, který podává informaci o tom, zda firma vytváří hodnotu pro své vlastníky či nikoliv.

Ukazatele byly vypočítány nejprve pro jednotlivé firmy v klastru a následně byly stanoveny průměrné hodnoty za celý klastr. Hodnoty ukazatelů za klastr byly srovnávány s odvětvovými průměry (dle odvětvové struktury klastru) a s průměrem za celý zpracovatelský průmysl a stavebnictví.

Z tabulky 2 vyplývá, že hodnoty ukazatelů rentability a haléřové nákladovosti u souboru firem participujících v klastrech jsou horší ve srovnání s průměrem celého zpracovatelského průmyslu a stavebnictví. Naopak, příznivěji lze hodnotit obrátku celkových aktiv a výši celkové zadluženosti, resp. poměru cizích a vlastních zdrojů financování. *Pokud budeme považovat za hlavní měřítko úspěšnosti podniku jeho schopnost vytvářet zisk, pak bychom museli přijmout hypotézu, že o účast v klastru mají zájem zejména ekonomicky slabší firmy.*

T a b u l k a 2

Poměrové ukazatele za 74 firem účastnících se klastrových iniciativ v ČR (rok 2004)

Položka	ROA (%)	ROE (%)	ROS (%)	OCA	CZ (%)	D/E (%)	NV
Klastry celkem	7.53	14.18	5.39	1.40	46.25	87.14	0.95
Zpracovatelský průmysl a stavebnictví celkem	8.34	17.86	6.66	1.25	51.42	110.07	0.94
Diference k průměru zprac. průmyslu a stavebnictví	-0.81	-3.68	-1.27	0.14	-5.16	-22.93	0.02

Pramen: Vlastní propočty.

Pokud se podíváme na analýzu poměrových ukazatelů z pohledu, zda klastr sdružuje spíše úspěšnější či, naopak, spíše neúspěšné firmy ze svého odvětví, lze konstatovat, že:

- šest klastrů sdružuje podprůměrně výkonné firmy z daných odvětví (CLUTEX, OMNIPACK, PLASTICOR, elektrotechnický klastr, CEVTECH a AQUARIUS),
- naopak, pět klastrů soustřeďuje nadprůměrně výkonné firmy ze svých odvětví (MSSK, Water Treatment Alliance, klastr přípojných vozidel a nástaveb, dřevozpracující klastr a BIOplast).³

³ V případě sklářského klastru CGC – Czech Glass Cluster nebylo možné finanční analýzu provést, neboť zahrnoval z převážné části drobné firmy – fyzické osoby podnikající na základě živnostenského oprávnění – které vedly pouhou daňovou evidenci.

Na tomto místě je zajímavá komparace s výsledky analýzy vývoje produkčních a ekonomických charakteristik odvětví, v nichž se formují klastry. V části 2.1 byly jako problematické a spíše stagnující odvětví uvedeny výroba textilií, skla, strojírenství a stavebnictví (se zaměřením na vodárenství). Zbylá odvětví byla naopak označena jako prosperující.

Na základě analýzy poměrových ukazatelů firem zastoupených v jednotlivých klastrech lze konstatovat, že *neplatí automaticky závislost mezi úspěšností celého odvětví a úspěšností firem – členů klastru – v daném odvětví*. Například firmy v MSSK dosahovaly podstatně lepší finanční výkonnosti nejen ve vztahu ke svému odvětví, ale ve čtyřech ukazatelích ze sedmi i vzhledem k průměru celého zpracovatelského průmyslu a stavebnictví. Naopak, firmy v klastru technických textilií měly horší finanční zdraví, než činil odvětvový průměr, který patří mimochodem z pohledu celého zpracovatelského průmyslu k nejslabším.

Dle vztahu mezi prosperitou odvětví a úspěšností firem lze analyzované klastry rozdělit do čtyř kvadrantů, jak ukazuje matice na obrázku 1. Lze předpokládat, že strategie jednotlivých typů klastrů budou zcela odlišné.

Obrázek 1

Rozdělení klastrů dle úspěšnosti firem klastru a prosperity odvětví

Odvětví	prosperující	OMNIPACK PLASTICOR Elektroklastr	WTA, BIOplast Klastr přípojných vozidel Dřevozpracující klastr
	stagnující	CLUTEX CEVTECH AQUARIUS	MSSK
		neúspěšné	úspěšné
		Firmy	

Pramen: Vlastní zpracování.

Firmy se špatnou ekonomickou výkonností podnikající ve stagnujícím odvětví budou pravděpodobně preferovat zvrátové strategie zaměřené na snížení nákladů, zeštíhlení firem a hledání nových trhů. Klastr jim může pomoci tím, že umožní členským firmám soustředit se na hlavní předmět podnikání a obslužné činnosti (např. doprava, skladování, expedice) budou zajišťovány specializovanou členskou firmou klastru. Inovační potenciál takových klastrů bude pravděpodobně nižší, zejména v počáteční fázi jeho životního cyklu. Úspěšné firmy v prosperujících odvětvích budou patrně uplatňovat růstové strategie, jejichž cílem je rozšířit trh (stávající či nový) anebo výrobní sortiment. Vyšší ekonomická síla členských firem umožní firmám investovat větší objem finančních

prostředků do inovací a vyvíjet nové výrobky, jejichž pronikání na trhy je spjato s vysokým komerčním rizikem.

Ve druhé fázi výzkumu byly stanoveny hodnoty indexu IN99 pro uží vzorek 60 firem, u kterých se podařilo získat podrobnější údaje z rozvahy a výkazu zisku a ztráty. Index vyjadřuje schopnost firmy vytvořit ekonomický zisk. Dle výše indexu IN99 byly firmy rozděleny do pěti kategorií:

1. kategorie: $IN > 2,070$ ukazuje, že firma dosahuje kladné hodnoty ekonomického zisku. Mezi hodnotami 0,684 až 2,070 se hovoří o tzv. šedé zóně, která signalizuje určité problémy na straně firem. Tato šedá zóna byla dále zpřesněna do tří dílčích intervalů;

2. kategorie: $2,070 > IN > 1,420$ – převážně zdravé firmy;

3. kategorie: $1,420 > IN > 1,089$ – firmy s přednostmi, ale i výraznějšími problémy;

4. kategorie: $1,089 > IN > 0,684$ – firmy, u nichž převažují problémy;

5. kategorie: $IN < 0,684$ – firma vykazuje záporný ekonomický zisk [9].

V dalším kroku byly firmy seřazeny sestupně dle výše indexu IN99 a rozděleny do definovaných pěti skupin dle své schopnosti vytvářet ekonomický zisk. Z výsledků analýzy vyplývá, že pouze 15 % firem účastnících se klastrových iniciativ rozhodně vytváří ekonomický zisk. U dalších 18 % firem to lze předpokládat také, ovšem s nižší mírou pravděpodobnosti. Nicméně se jedná o firmy, jež mají dobrý potenciál zhodnocovat kapitál, který do nich vložili jejich vlastníci. Zbýlých 67 % firem lze označit jako více či méně problematické. Zhruba 22 % firem vykazuje téměř jistě záporný ekonomický zisk. Firem se špatnou pozicí, u nichž také nelze předpokládat tvorbu hodnoty, je asi dalších 23 %. Zbýlých 22 % firem spadá do úžeji vymezené šedé zóny, kde nelze dostatečně spolehlivě stanovit, zda přinášejí svým vlastníkům hodnotu či nikoliv.

Pokud se na tyto firmy podíváme z hlediska jejich účasti v konkrétních klastrech, zjistíme, že v prvních dvou pásmech se nejčastěji nacházejí firmy z MSSK a z klastru přípojných vozidel a nástaveb. Naopak, mezi firmami, které vytvářejí zápornou hodnotu (poslední dvě pásma), jsou nejčetněji zastoupeni členové klastru vodního hospodářství AQUARIUS, následují CLUTEX a MSSK. Tento poslední výsledek je do značné míry zajímavý, neboť ukazuje, že strojírenský klaster MSSK sdružuje poměrně nesourodou skupinu vysoce úspěšných, a zároveň i neúspěšných firem, což může být jedna z příčin jeho špatného fungování.

Na závěr této části lze konstatovat, že se *potvrdila hypotéza, že o účast v klastru mají zájem zejména ekonomicky slabší firmy, resp. na základě analýzy dle IN99 jde o firmy, které svým vlastníkům nepřinášejí hodnotu*. Tento závěr je do určité míry logický. Firmy v obtížné hospodářské situaci hledají každou příležitost k zachráně své existence na trhu. Pro tyto firmy je lákavá i možnost získat nepřímo

(prostřednictvím klastru) dotace z programu OPMP. U ekonomicky silných firem je tato motivace slabší, neboť disponují větším objemem finančních zdrojů využitelným pro investice a inovace. Ekonomicky silné firmy se také chovají opatrně, mají tendenci méně riskovat a v klastru často spatřují nebezpečí úniku svého *know-how* ke slabším konkurentům. Je nutno si také položit legitimní otázku, co pozitivního může přinést silné společnosti spojení s ekonomicky slabšími firmami?

2.3. Analýza velikostní struktury firem v klastrech

Cílem této analýzy bylo zjistit, zda zájem o vstup do klastrů projevují spíše firmy drobné, malé, střední či velké. Vzhledem ke skutečnosti, že u všech firem v klastru nebylo možné spolehlivě zjistit jejich hlavní ekonomické charakteristiky (obrat, aktiva), byla klasifikace provedena výhradně na základě počtu zaměstnanců uvedeného v Registru ekonomických subjektů.⁴ Předmětem analýzy byly pouze podnikatelské subjekty zastoupené v klastru. Záměrně byly vyloučeny univerzity, sdružení obcí, příspěvkové organizace, krajské úřady, podnikatelské svazy a další vládní instituce, pokud jsou členy klastru.

Dvanáct klastrů či klastrových iniciativ uvedených v části 2 sdružovalo v červenci 2006 celkem 167 podnikatelských subjektů. Z tohoto počtu představovaly drobné podniky 26 %, malé podniky 32 %, střední podniky 27 % a velké podniky 14 %. Atypickou velikostní strukturu mají dva klastry – CLUTEX a MSSK, kde převažují střední a velké podniky. V ostatních klastrech mají nejsilnější zastoupení právě drobné a malé podniky.

Na základě tohoto zjištění lze konstatovat *potvrzení hypotézy, že zájem o členství v klastru projevují především drobné a malé firmy*. Tento výsledek je odůvodnitelný několika faktory. Za prvé, v národním hospodářství převládají drobné podniky, dle statistické ročenky působilo k 31. 12. 2004 v ČR téměř 2,4 mil. podnikatelských subjektů, z toho jich téměř 87 % bylo bez zaměstnanců a dalších cca 10 % mělo do pěti zaměstnanců. Za druhé, v podmínkách podprogramu Klastry bylo nastaveno, že min. 60 % členů musí tvořit malé a střední podniky. A za třetí, což lze považovat za nejdůležitější skutečnost, patří drobné a malé podniky k nejzranitelnějším na trhu, což je dáno jejich izolovaností a malou kapitálovou silou. Spojení drobných a malých firem v klastru proto vytváří předpoklady pro realizaci společných strategií v oblasti inovací, marketingu, logistiky apod. Tento synergický efekt se ovšem projeví až po dosažení jistého kritického množství firem v klastru. Z těchto důvodů by proto právě drobné a malé firmy měly projevovat největší zájem o účast v klastrech.

⁴ Rozmezí počtu zaměstnanců bylo stanoveno v souladu s Nařízením Komise ES č. 364/2004, tj. za drobného podnikatele se považuje ten, kdo zaměstnává nejvýše 9 pracovníků, malý podnik může mít nejvýše 49 pracovníků, střední podnik maximálně 249 pracovníků a podnik s 250 a více zaměstnanci je považován za velký.

Na podkladě výsledků analýz provedených v části 2.1 až 2.3 lze učinit souhrnný závěr, že o účast v klastrech projevují největší zájem drobné a malé, hospodářsky slabé firmy, a to v širokém spektru odvětví.

Závěr

Výsledky provedených analýz ukázaly, že zájem o členství v klastrech v podmínkách České republiky mají spíše malé a střední firmy nacházející se v obtížné hospodářské situaci než prosperující firmy. Charakteristickým znakem je dále nezájem velkých firem o vstup do klastrů. Je otázkou, zda ekonomicky a kapitálově slabé firmy a jimi založené klastry mohou být hybnou silou inovací a konkurenceschopnosti. Domníváme se, že jen stěží. Dle vlastního zjištění lze důvody nezájmu prosperujících firem o klastry shrnout do následujících bodů:

- řevnivost a nedůvěra mezi podnikateli (vzájemné obviňování z cenového podbízení, přetahování kvalifikovaných zaměstnanců, zakládání firem bývalými zaměstnanci a tím únik *know-how*, neresepektování uzavřených neformálních dohod apod.);

- strach z úniku citlivých obchodních údajů;
- nedůvěra k projektům iniciovaným státem a obecně despekt ke státním institucím;
- neochota poskytovat státním institucím údaje o své činnosti, která v některých případech pramení z využívání ne zcela legálních praktik;
- obava z dalšího nárůstu administrativy;
- neúspěšné pokusy o sdružování podnikatelů v minulosti (různé svazy a cechy, jejichž aktivita se časem vytratila do ztracena);
- nutnost splatit vstupní vklad na počátku existence klastru a v dalších letech hradit členské příspěvky bez záruky na úspěch klastru;
- malé firmy v každodenním boji o přežití na trhu nezajímají příliš otázky strategického charakteru, orientují se na okamžitý prospěch v řádu několika týdnů, což klastr ve fázi zrodu nedokáže zajistit;
- uplatňování vyčkávací taktiky – firmy do klastru vstoupí, ukáže-li se, že je úspěšný; do té doby nejsou ochotny do projektu investovat čas, ani kapitál.

Další významnou bariérou vzniku klastrů představuje nerozvinutá organizační základna podnikání v ČR, zejména ve srovnání se sousedním Německem nebo Rakouskem. Obecně lze označit stupeň organizovanosti podnikatelských subjektů v ČR zastoupených v hospodářských, obchodních a profesních komorách za velmi nízký. Spolupráce vzdělávacích, výzkumných, rozvojových a dalších institucí s podnikatelskou sférou v regionech je rovněž často na slabé úrovni. Nízká míra provázanosti hlavních aktérů ekonomického a sociálního rozvoje v regionech tak obecně nevytváří dobré podmínky pro rozvoj klastrů v České republice.

V neposlední řadě je nutno položit si otázku, zda program OPPP – Klastry působil motivačně na rozvoj klastrů, nebo zda motivoval hlavně k zakládání klastrových iniciativ. Zde se přikláníme k názoru, že omezující podmínky programu (účast min. 15 samostatných organizací, min. 60 % členů malé a střední podniky) působil spíše kontraproduktivně. V obecné rovině podnikatelé o klastry zájem měli, často se podařilo soustředit i skupinu několika málo podnikatelských subjektů, která vytvořila jádro potenciálního klastru. Hranice patnácti firem se však ukázala v řadě případů jako nepřekonatelná bariéra. V některých případech i přesto došlo ke vzniku klastru jako právnické osoby s několika málo členy, který v omezené míře poskytuje zúčastněným subjektům vybrané služby (např. organizuje účast na veletrzích a výstavách, pořádá školicí akce), nicméně o plnohodnotném klastru se hovořit nedá. Takto vytvořený klastr totiž nesplňoval podmínky pro účast ve druhé fázi projektu, a tudíž nemohl být financován z programu OPPP – Klastry. Rozsáhlejší spektrum aktivit klastru tak naráží na nedostatek zdrojů financování. Lze tak konstatovat, že program OPPP – Klastry spíše podporoval zakládání klastrových iniciativ, které se však často nepodařilo dotáhnout až do fáze založení klastru, o čemž svědčí i poměr podaných projektů a založených klastrů (17 klastrů z 51 projektu). Efektivnost vynaložených prostředků z veřejných rozpočtů je tak diskutabilní.

Dle našeho názoru, opírajícího se o výsledky provedených analýz, převážná část založených klastrů nemá předpoklady pro zvýšení konkurenceschopnosti svých členů a nelze od nich očekávat zásadní růst zisku a tvorbu nových pracovních příležitostí, které by se odrazily ve vyšších příjmech (resp. úspoře výdajů) veřejných rozpočtů. Nicméně dle tezí nově navrženého Operačního programu Podnikání a inovace, podprogramu Spolupráce lze konstatovat, že připravovaný program tyto kritické připomínky reflektuje a proces založení klastru bude mnohem snazší, bez zbytečných omezujících podmínek. Rovněž možnosti spolupráce podnikatelských subjektů budou širší. Kromě zakládání klastrů budou podporovány i užší kooperační uskupení – póly excelence a technologické platformy.

Literatura

- [1] BARKLEY, D. L. – HENRY, M. S.: Advantages and Disadvantages of Targeting Industry Clusters. 1st. ed. Clemson: Clemson University Public Service Activities 2001. 10 s.
- [2] Cluster Mapping Project. Boston: Harvard Business School, Institut for Strategy and Competitiveness 2003.
- [3] Global Competitiveness Report 2003 – 2004. World Economic Forum 2003.
- [4] GRATIASOVÁ, L.: Panorama českého průmyslu 2004. 1. vyd. Praha: Ministerstvo průmyslu a obchodu 2006. 102 s.

- [5] KETELS, CH.: The Development of the Cluster Concept – Present Experiences and further Development. In: NRW Conference on Clusters. [International Conference.] Duisburg 2003. 25 s.
- [6] LEEDER, E. – SYSEL, Z. – LODL, P.: Klastř. Základní informace. 1. vyd. Plzeň: Institut průmyslového managementu a Západočeská univerzita v Plzni 2004. 32 s.
- [7] MPO: Finanční analýza průmyslu a stavebnictví za rok 2005. 1. vyd. Praha: Ministerstvo průmyslu a obchodu 2006. 193 s.
- [8] MURRAY, M. N. – DOWELL, P.: Examining Supply Gaps and Surpluses in the Automotive Cluster in Tennessee. 1. vyd. Knoxville: University of Tennessee – Center for Business and Economic Research 1999. 35 s.
- [9] NEUMAIEROVÁ, I. – NEUMAIER, I.: Výkonnost a tržní hodnota firmy. 1. vyd. Praha: Grada Publishing 2002. 215 s. ISBN 80-247-0125-1.
- [10] PORTER, M. E.: The Competitive Advantage of Nations. With a New Introduction. 11. vyd. New York: Free Press 1998. ISBN 0-684-84147-9.
- [11] PORTER, M. E.: Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 76, 1998, č. 6, s. 77 – 90.
- [12] ROSENFELD, S.: A Governor's Guide to Cluster-Based Economic Development. 1. vyd. Washington: National Governors Association 2002. 48 s. ISBN 1-55877-356-8.
- [13] RYDVALOVÁ, P.: Inovační síť za hranicemi individuálního podniku. In: Finance a výkonnost firem ve vědě, výuce a praxi. [Mezinárodní konference.] Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně 2007. ISBN 978-80-7318-536-7.
- [14] SKOKAN, K.: Industry Clusters v regionálním rozvoji. Ekonomická revue, 5, 2002, č. 2, s. 50 – 60.
- [15] SKOKAN, K.: Konkurenceschopnost, inovace a klastry v regionálním rozvoji. 1. vyd. Ostrava: Repronis 2004. 159 s. ISBN 80-7329-059-6.
- [16] SÖLVELL, Ö. – LINDQVIST, G. – KETELS, CH.: The Cluster Initiative Greenbook. 1. vyd. Stockholm: VINNOVA 2003. 94 s. ISBN 91-974783-1-8.
- [17] Statistika čerpání dotací a zvýhodněných úvěrů z programů OPMP – aktualizace k 24. 6. 2007. <isop.czechinvest.org>.